

Az itt következő jegyzetek rendkívül vázlatosak. Adalékok, szaggatott tollvonások: nem érvényesül bennük a szigorú időrend, a minden részletre kiterjedő mérlegelés, a véglegesség igénye. S ezt nem csupán szubjektív okok indokolják. A kutató roppant nehézségekkel találkozik, ha egy-egy huszadik századi író életében a forradalmak szerepét próbálja tisztázni. Egyrészt 1918—1919 társadalom- és irodalomtörténete csak részben feltárt terület. A munka eddig — jogosan — az alapvető dokumentumok felderítésére szorítkozott. Másodszor: itt kap legkevesebb segítséget a két világháború közötti kritikától és irodalomtörténetírástól. Akárhány értékes anyagot és adatot talál ugyanis korábbi szerzőknél: a megvilágítás még jóhiszemű tárgyalás esetén is hamis. Ez a kritikai irodalom tagadta e két esztendő eseményeinek és produkciójának *centrális helyét* a magyar irodalomban; nem érezte és nem érezte azt a jövőre kiható erőt, amit a polgári demokratikus és a proletárforradalom már merő létével, mondhatni megtörténtével jelentett; épp korforduló és cezúra voltát nem látta és látatta.¹

Ez a két, felsorolt akadály is óvatosságra int, távol tart elhamarkodott következtetésektől. A harmadik, módszertani akadály szinte már a tollat üti ki a kézről. Ha ugyanis felismerjük a világháborún és forradalmakon átívelő életművekben e két esztendő *centrális helyét*, ha érezzük az ekkori állásfoglalások és magatartások kisugárzását a jövőre, ha legfőbb gondunk, hogy miképpen alakultak ilyenné, vagy olyanná ezek az ítéletek és döntések — az egész életmű alapos ismerete szükséges a biográfia megfelelő szakaszának megrajzolásához. Az egész életmű viszont — *circulus vitiosus* — csupán a forradalmakhoz való viszonyból ítéltető meg helyesen.

Babitsnál ez a kölcsönhatás, életmű és forradalmi pillanat, költői jelentőség és politikai szereplés között kivált bonyolult. Nem támadt-e már eddig is az a benyomás, hogy Babits „kétszeres hűtlenséget” követett el 1918—1919-ben? Hogy nemcsak akkor cserélt állást, amikor a forradalmat megtagadta, hanem akkor is, amikor — így-vagy úgy — de odaállt a forradalom mellé. E jelenségek és kérdőjelek között a rendszert és összefüggést megteremtteni a kutatás dolga.

A folyamatosság problémája

Az egész korszak megközelítésében helyesnek látszik először azoknak a motívumoknak a kutatása, melyek Babitsot, számos más nagy író társaságában, a forradalom mellé állították.

* A cikkben közölt, először publikált anyagok egy kivételével a Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-archívumból valók; jelen kiadásuk a „Babits Mihály irodalmi hagyatéka kuratóriumának” engedélyével történik.

¹ SZÁSZ ZOLTÁN: A háború utáni irodalom szelleme. Ny. 1927. II. 575 l.

E téren figyelemre méltó József Farkas kezdeménye.² A „*Rohanunk a forradalomba*” szerzője nem szakítja ki 1918—1919 eseményeit a történelmi folyamatból. A forradalmi irodalmat nem korlátozza a forradalmi események közvetlen kortársi megnyilatkozásaira, hanem szélesebb öleléssel, hátrébb és tovább nyúl az időben. 1918 és 1919 irodalmának szerves előzményeit mutatja fel 1914-től, sőt már korábról eredezteti gyökereit — s kipillantást is ad a jövőbe, melyet a „nagy idők” eseményei meghatároztak. József Farkas könyvének alap-gondolata kimondva-kimondatlanul is az, hogy a magyar társadalom és irodalom történetében a századelőtől megindult egy radikalizálódási folyamat, mely a világháborúban érlelődve 1919-ben tetőződik. Visszaesések, megtorpanások, elvetélődések ellenére is forradalmasodó irodalomról adhat számot a könyv. Ami tehát eddig hipotézis volt, most bizonyított tényként tartható számon; s egy logikus elképzelés, vagy mondjuk így: kolumbus-tojása-ötlet a tények anyagában horgonyzódott le. A „*Rohanunk a forradalomba*” érdeme, hogy a magyar irodalom 1918—1919-es szereplését, az írók hirtelen fellelkesülését a békekötésen, a szociális vívmányokon, a forradalmi jóslatokon és perspektíván, tetteken és eredményeken nem egy pillánatnyi hangulat mámorának tulajdonítja, hanem szerves következménynek, az életműben bennrejlő csírák kibontakozásának.

Volt tehát itt kontinuitás! Csattanós cáfolata ez azoknak az elképzeléseknek, melyek a magyar nép nem-forradalmi természetéről, az idegenek csinálta forradalomról, történelmi débacle-ról szövédkedtek évtizedek óta. Ezek az ábrándok pedig épp olyan világnézetű csoportoknál keltek, melyek egykor ezt a kontinuitást, — az egyenes vonalat a polgári forradalom érlelődésétől a proletárforradalom beteljesüléséig — meghúzták. Utalhatnánk itt nyomban Szekfű Gyula koncepciójára, arra, hogy a liberalizmust, a haladó gondolatot miképpen tette felelőssé a „történelmi katasztrófiáért”. De felemlíthetnénk azt is, hogy a fehérterror első idejében a folyamatosságnak ez a gondolata: közhely. Szabó Dezsőtől Milotay-ig sokan hirdetik. Az *Uj Nemzedék* első számainak programcikke is — számonkérőn persze — felemlíti a forradalmak és a megelőző idők összetartozását, kapcsolatát. „Az a nyílt belsevismus, amely négy hónapig Magyarországon dühöngött, irodalmi vonatkozásban is az volt, ami a többiekben: patkánylázadás. A patkányokat azonban a megelőző tíz esztendő magyar sajtója és irodalma hordozta ki méhében...”³

Persze ezt a kontinuitást az ellenforradalmi sajtó és ideológia egyoldalúan torzította el: a maga céljai érdekében eltűntette a különbséget, a minőségi ugrást a forradalom és az azt megelőző idők között.

Más szempontból — de éppígy torzítva sejteti az összefüggést nyitány és zárótétel között a nyugatos polgári irodalom. A forradalom bukása után Babits is egy fonálra fűzi a liberalizmus előkészítő csatározásainak emlékét, az októberi majd a proletárforradalmat, mint Magyarország bukásának egymásból kinövő, s következő eseményeit.⁴ A magyar társadalom történetét 1919-ig az összeomlás láncreakciójának látja — épp ez vezeti 1921-ben a *Haláljiai* témájához. Egy Mikes Lajoshoz írott levelében említi, hogy a regény családjainak pusztulása „s hirtelen széthullása párhuzamos az ország sorsával”.⁵ S még a *Keresztül-kasul az életemen* néhány megjegyzéséből is a tizenkilencel záruló időszak egygyé kövült kornak festődik Babitsnál.⁶

A kontinuitás tehát nem tagadható, Babits se tagadta. Igaz, hogy hamis láncolatot mutatott fel 1919 után. Ugyanezt a kapcsolatot másképp, más nézőpontból deríti fel a forradalmak idején. Ha a 20-as években a tragédiák láncja zárja egygyé azt az időszakot — 18—19-ben

² JÓZSEF FARKAS: „*Rohanunk a forradalomba*.” Bibliotheca 1957.

³ LENDVAI ISTVÁN: Néhány adat az irodalmi patkánylázadáshoz. *Uj Nemzedék* 1. évf. 3. szám 1919. okt. 1.

⁴ „Ne feledjétek, hogy a kommunizmus is a vesztett háború gyermeke volt.”

⁵ A levél eredetije a Petőfi Múzeumban. Illés László szíves közlése.

⁶ „*Keresztül-kasul az életemen*.” 12, 18.

a forradalmas indulat természetes kibontakozásának idejeként látszik ez az egység. Kivált a polgári forradalomban érezte Babits, hogy az őszirózsás október az ő álmait váltja valóra. Valószínűleg ekkor, az első napok lázában olvasta fel egy alkalommal a *Május huszonharmadika Rákospalotán* c. versét ezzel a kísérőszöveggel:

„Engedjék meg, hogy egy forradalmi versemet olvassam föl a mai alkalomból; és pedig ez a vers nem valami újszülött alkalmi költemény, hanem egy olyan ember műve, aki már forradalmár volt a forradalom előtt (az én kiemelésem. — U. T.)

ez a vers jóval a forradalom előtt, sőt még a háború előtt íródott, azon az emlékező május 23-án, mely a magyar proletárság első nagyobb szabású és szenvedélyesebb kitörése volt.”⁷

A „visszavonás” idején erre a gondolatra kancsal rímként üt vissza Babits szava: „Van, igaz, értelem, amelyben a költő forradalmár mindig! De más értelemben meg minden valódi költő konzervatív.”⁸ A kéziratföredékben azonban nem erre az örök forradalmiságra történik célzás. A félreérthetetlen utalás a költő és a néptömegek közötti kapcsolatra egyetlen értelmezést enged. Így hát volt idő, amikor egy másfajta kontinuitást érzett fontosnak, másfajta egységet emelt ki: a forradalmi, az előremutatót. Könnyű lenne most már kétszeri köpönyegfordítással vádolni a költőt. Érzésünk szerint azonban kimutatható, — anélkül, hogy Babitsot minden felelősség alól felmentenénk — hogy kettős magatartásának, a kontinuitás kétféle értelmezésének gyökerei messze nyúlnak vissza az időbe; hogy itt nem egyszerűen hangulat és elváltásokról van szó, hanem a körülmények és események logikus és szükségszerű következményeiről.

Első tételünk tehát az:

Babits Mihály nem véletlenül állt a forradalom mellé,

mint ahogy az sem véletlen, hogy megtagadta a forradalmat.

Milyen motívumok vezették Babitsot, hogy a polgári, majd a proletárforradalmat támogassa?

A *Húsvét előtt*-ben egy árulkodó sornak kevés figyelemmel adózott a kritika:

Én nem a győztest énekelem

...
hanem azt, aki lesz, *akárki*
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani ...

...
hogy elég! ...

S itt az *akárki* — kulcsszó. A gondolatot — igaz védekezésképpen — még a „visszavonásban” is megismétli: „... *jött a forradalom, vértelen, s virágosan, s elvitte a háborút, mint egy napsugár a havat... Azt hittem, nincs rosszabb a háborúnál...*” Vagyis a költő minden lehetőséghez odakapott volna, minden szalmaszálhoz, mely a háború, a vérontás végét ígerte. Lelkesedése az októberi forradalomért innen is táplálkozik. Későbbi csalódottságában, kiábrándultságában pedig lehetetlen észre nem vennünk a *pacifizmus* csődjét. Többek között az „akárki” jöjjön-csak-vége-legyen, hangulat sodorta Babitsot abba a nehéz és válságos helyzetbe, hogy a háború végét-hozókkal is idővel szembe kellett kerülnie. Babits forradalombarátsága a pacifista illúziók szertefoszlásáig tarthatott.

⁷ OSzK. Analekta. Babits kézírása évszám nélkül.

⁸ „Magyar költő kilencszáztizenkilencben” Ny. 1919. 925.

Mégis, ezek az illúziók szép mámort és pátoszt szültek. A hirtelenjött rend és béke ábrándját. Az *Első pillanatban* c. Babits cikk pontosan ragadja meg a kezdeti napok kékvirágos álmát.

Babits háborús verseinek egyik legerősebb motívuma a csodavárás. Az őszirózsás forradalomban a teljesülő csodát fedezi fel: „... minden magától ment, szinte annélkül hogy az emberek akarták vagy csinálták volna; a földben, a kövekben, a levegőben volt benn az erő, a történelem gépezete működött itt tovább, mely akkora lendületet kapott a világháborúban, hogy most saját lendülete hajtja... Pusztán emberi szempontból nézve a magyar forradalom valóságos csoda volt.”⁹

Az idézetből két mozzanat is fontos. Az első, hogy egy önmagától megindult folyamatra céloz Babits — már itt alakul benne az a különös „kontinuitás” képzet, amely automatikus láncreakciónak látja a háborútól a forradalomig tartó fejlődést.

A másik mozzanat: hogy már a forradalom pillanatában érik a gond: ki lesz az *akárki*, aki Magyarországot megváltja a háborútól s a forradalmat végrehajtja. „Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadságforradalom? Nacionálista? Vagy antinacionálista forradalom, szociálista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából?”¹⁰

E sorjázó kérdésekből kiérzik, hogy már az „első pillanatban” is kérdéssé válik az *akárki* tétele; Babits vállalja a forradalmat, de — legalábbis egy időre — gátat szabna neki. „Megállhat-e a forradalom, mely annyifelé hajt és tendál, megmaradhat-e egy forradalomnak, mely annyi ellenmondásnak véletlen együttműködéséből született, nem kell-e továbbmennie, tovább bomlania, új meg új forradalmakká, amint az ellenmondások újra elválnak?”

Érzi tehát Babits, hogy a nekilendülő forradalom nagy s egymásnak feszülő erőket szabadíthat fel; számtalan emberi, politikai és világnézeti áramlat hajtja. Babits kérdése az, hogy mi és ki fékezi meg a palackból kibújt szellemeket. A forradalom „lenni vagy nem lenni”-jét így a következőkben fogalmazza. „Most attól függ a fa erőssége: meddig maradnak együtt (ti. a különböző tendenciák), meddig nőnek együtt? Ha rögtön elágaznak a könnyű levegőben: örökké bokor marad a növény, sohase lesz fává. Ezért éppen ami aggasztónak látszik, abban lehet reményt találni: a viszonyok nehézségében, a rettenetes sok akadályban, amellyel még küzdeni kell. Mert bizonyára sok közös akadályt kell még keresztültörni minden tendenciának egyformán, mielőtt egyáltalán gondolhatna saját irányára.”

Benne van ebben a gondolatban a forradalom féltése is, a riadtság, hogy a csoda szertefoszlik, hogy a vívmányok megsemmisülnek. Ott bújkál azonban a polgári forradalom gyengeségének felismerése is: idő kell, amíg megerősödne, gyökeret eresztene a demokratikus eszme és közéleti gyakorlat. A cikk azt is sejteti, hogy csak ez a megerősödés állhatná útját nemcsak a restaurációnak és újabb háborúnak, hanem a forradalom gyors és hirtelen továbbfejlődésének, radikálizálódásának is. Egy megerősödött polgári forradalom után a szélsőségesebb tendenciák kifejlődése is kevesebb veszélyt rejtene magában. Ez az értelme lényegében a cikk zárómondatainak is: „Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csírái rejlenek. De ha egyszer a fa nagyra nőtt már: minden új forradalom csak annyi lesz, mint szétválása a fa két ágának, hogy mentül lombosabb koronája legyen.”

Babits sejtette, hogy októberre újabb s gyors események következnek: érezte, hogy a háború vége forradalmakat ígért. S ő a legfőbb rossznak a háborút tartotta: a békéért még a forradalmat is vállalni próbálta; legalább is belenyugodott abba a kényszerű, történelmi parancsba, hogy a vérontásra pontot csak nagy belső változás tehet. „Nem vöröslött-e a horizonton a vereség vére és a forradalom?” — köti össze egy mondatban a premisszát és a következményt. „— Kősd ki a hajót! — kiáltott a költő. — Békét! — kiáltott. *Nem tehetett*

⁹ BABITS MIHÁLY: *Az első pillanatban*. Ny. 1918 II. k. 616—618.

¹⁰ Uo.

mást...". Vagyis — magyarázza Babits 19 után — kényszerült kimondani az „akárkit”, nem tehetett mást; ha a legfőbb rossznak a háborút vélte, semmilyen árat nem tagadhatott meg, hogy a világegészből menekülni láthassa nemzetét.

S milyen megnyugvással, örömmel fogadta azt, hogy az első forradalom, az októberi, vér nélkül zajlott le. Mámora és elragadtatása nem annyira a forradalomnak szólt, mint a csodának, hogy „véletlenül”, a történelem menetébe való erőszakos beavatkozás nélkül, szinte magától született a váratlan megoldás. Egyik, anyjához írott leveléből is kiderül, hogy rajongása épp ennek a vértelen, zökkenésmentes, isteni ajándék-szerű fordulatnak szól.

„Kedves Anyám!

bocsáss meg hogy ily soká nem írtam; ezekben az izgalmas napokban, mikor csak úgy zúdultak az események, bajos is volt időt és nyugalmat találni arra.

Pesten már teljes rend van: remélem Szekszárdon is. Itt különben nem is volt veszedelmes felfordulás, a forradalom napja is gyönyörűen folyt le, igazán szép nap volt, és egy csöppet sem félelmes. Csak Újpesten és a kültelkeken voltak nagyobb rendtelenségek.”¹¹

„Éljen a köztársaság!”

A forradalom, amelynek szép napját Babits üdvözölte, az állami-gyarmati kérdés megoldását, Magyarország függetlenségét is jelentette. Ha a motívumokat keressük, melyek Babitsot nyílt kiállásra, politikai állásfoglalásra ösztökélték, ez utóbbit nem szabad elhanyagolnunk. Az *Első pillanatban* ujjongását is a hazafiúi tűz szítja.

„... Ha valaki azt mondta volna szerdán este: 'csináljatok azon a helyen ahol ez a mai, Ausztriába ékelt, feudális, félholt militárista, Tiszta István-féle Magyarország hever hagyományos királyhűségében, gyűlölvé minden szomszédjától, holnap reggelre egy önálló, független, radikális magyar köztársaságot, mely minden militarizmust megtagad és minden minden nemzetnek barátja: és reggel aki kimegy az utcára, minden katona sipkáján a K betű helyén egy virágot lásson: és mindezt harcok és vérontás nélkül, ha ezt parancsolta volna valami Hatalom és hozzátette volna ígéretét: Béke és Szabadság és a fenyegetést: Pusztulás és Halál nemkülönben — aligha akadt volna köztünk, aki ne éppoly csüggedt szívvel hallotta volna a nehéz feltételt mint a mesebeli királyfi a varázsló király lehetetlen parancsát.”

A militarizmus, a feudalizmus, a császári és királyi önkény végét jelentő megmozdulásban Babits természetszerűleg részt kért; legyőzve idegenkedését a nyilvános szerepléstől, olykor már tribüni hangokat pengetve.

Nem tudjuk, miért nem jelent meg sehol például az *Első pillanatban* haladó gondolatait élesebben fogalmazó kiáltványa, az *Éljen a Köztársaság!* Nagy pátosza, sodró lendülete van ennek a lázító és gyújtó szózatnak:

„Testvérek! Bécs és Ausztria köztársaságot akar. A Habsburgoknak ott nincs már talájuk. Azok az államok, amelyekre a monarchia szakadt, egymásután választják a köztársasági formát. A Habsburgoknak kicsúszott lábuk alól az ő birodalmuk. Egy szilárd pont van még. Egy végső menhely, egy jó bolond ország: Magyarország! Idejönnek hozzánk minden pereputtyaikkal, főhercegeikkel, udvartartásukkal: és mi hűségesen keblünkre öleljük azokat, akiket a nép jogos fölháborodása máshonnan el-söpör. Talán oly sok jót tettek velünk? Nem, magyarok! Magyarország csak átokkal, gyűlölettel tartozik a Habsburgoknak. Mikor teljesítették önkényt az óhajításainkat? Mikor voltak mások velünk, mint elnyomók, ellenségek, hóhérok? A magyar történet tele van rettenetes tetteik emlékével. Legjobbainkat kivégezték, mint a bűnösöket. Zrínyinek, Frangepánnak, Martinovicsnak, az aradi vértanúknak vére ellenük kiáltoz az égrel! — Testvérek! Ne engedjétek magatokat kijátszani! Le a született és fizetett népgyilkosokkal! Éljen a köztársaság!”¹²

¹¹ B. M. levele, idősebb Babits Mihálynéhoz. OSzK levelestár.

¹² B. M. „Éljen a köztársaság!” Irodalom-Tudomány 1946. 4. 1.

A posthumusan közölt szöveg Babits új s érdekes arcát tárja elénk : a szenvedélynek azon a hőfokán szól itt, mint legnagyobb háború-ellenes verseiben, a *Fortissimo*-ban, vagy a *Húsvét előtt*-ben. Forradalmi írásai egyébként sem a tartalom merészségével kapnak meg, inkább a hang fűtöttségével. Gondolatkörük nem mutat centrális eltolódást Babits világnézetében. A kulcskérdés még ebben a kiáltványban is a háború befejezésének és megakadályozásának óhaja.

Az *Éljen a köztársaság!* közölt szövegéből ugyan épp a legfontosabb, zárómondat maradt ki sajnálatosan. Babits gépiratában azonban benne található,¹³ s Török Sophie kézzel is beírta az *Irodalom-Tudomány*-ban megjelent cikk lapkivágatára.

A kimaradt utolsó mondat így hangzik : „*Amíg király tesz, mindig tesz háború!*”

A hangsúlyos zárómondatból is látható : Babits mindent a háború kérdésének rendel alá, minden jelenséget ebből a szemszögből vizsgál, valamely dolog értékét számára ezidőt az adta, hogy elősegíti, vagy gátolja-e a nemzetek közti harcot. Ez a monomániává terebélyesedő félelem és irtózat a háborútól olyan elképzelésekre ragadtatja, melyeket egyébként aligha vallott volna. Az a zaklatott, izgalmi állapot, melybe a vad viharokban gyámoltalan és tétova Babits került, alkalmas volt arra, hogy hirtelen felszökkenő ötleteire, de még lelkesedésére se tegyen gyepelt.

Forradalmi gondolatrendszer kialakulásáról, rendbe foglalt világnézetéről nem is beszélhetünk Babitsnál, még a polgári forradalom napjait figyelve sem. Ha várt is valamilyen fordulatra — az események készületlenül érték. S épp nála hiányzik ekkor a higgadt értékelés, a következetes végiggondolás. Egyetlen fogódzója : a háborúellenesség ; ösztönösen és tudatosan is ehhez viszonyít mindent. S hogy ez világnézeti magnak — nemes erkölcsiségében, és gyakorlati haszna ellenére — mily kevés, azt jól mutatja az *Igazi haza* című cikkének sorsa.¹⁴

Babitsból e cikkben ömlik ki minden keserűség, amit az álhazafias, sovén, frázisos nemzetieskedőkkel szemben eszmélkedése első pillanatától érzett. Hazafiatlansággal támadták őt is nemegyszer, jogtalanul, igaztalanul, elfogultan. Az „*Eduárdoknak éljenektől zengő poéták!*” példája pedig még gyűlöletesebbé tette előtte a nemzeti fölény, elkülönülés, háborús uszítás gondolatát. Ennek a lassú érlelődésnek eredménye az egyik legmeglepőbb 19-es Babits megnyilatkozás : „Mert az emberiség előbbre való mint a nemzet és talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyeknek nevében halomra ölték a szent emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képését.”¹⁴

Babits igyekezett később megmagyarázni ezt az állásfoglalást. S ami e késői tétel egyik felét illeti, igaz is. Azt fejt ki, hogy a lehetőségek és a forradalom szépségei elkábították, s bármennyi kételye volt, még a nemzet pusztulása árán is az emberiség ügyéért próbált sikra szállni. „— A nemzet meghalt — mondtam és hirdettem, — a nemzet mint politikum meghalt, meg kellett halnia, mert bűnös volt, gyilkos volt — és elkeveredve, mint az Arany egyszerű parasztja, még segítettem verni a szörnyű jégesőnek. Feledjük el a Nemzet szavait — mondtam — a gyilkos szavakat, amik szétválasztottak és vad harcba vittek egymás ellen, — tanuljuk meg az Emberiség szavait — a n e m z e t csak kultúrában éljen ezután...”¹⁵

Mind az eredeti cikkből, mind a „megtagadásból” egy furcsa antinómia bukkan elő. Babits mindkét túlzás lázában szinte egymást kizáró ellentéteknek állítja szembe Haza és Emberiség fogalmait. A forradalom idején az Emberiség pártján a Nemzet elvetésére kényszeríti egy sajátos, merev gondolatrendszer, melynek középpontjában, mint mondtuk, a háborúellenesség áll. A forradalom bukása után pedig a kiábrándult és csalódott Babits — kiábrándul (legalábbis egy időre) a Testvériség eszméjéből is. Úgy látszik tehát, hogy az elvont pacifizmus, mint valamely gondolatrendszer egyetlen középpontja : ferdén tükrözi a világot ; különös túlzásokat eredményez. Sőt már-már azt mondhatnánk : a merőben morális

¹³ OSzK Analekta.

¹⁴ B. M. : Az igazi haza. Uj Világ 1919. febr. 15.

¹⁵ Magyar költő kilencszáztizenkilencben. i. h. 922.

indítékú pacifizmus szinte involválja a morális törést is; merevségével, a praktikumtól való teljes idegenségével, egyszempontúságával, mechanikus kizárólagosságával. És erre éppen Babits magatartásának, kétoldali túlzásainak váltólázai szolgáltatók a példát.

Vagyis meg kell állapítanunk, hogy Babits forradalom alatti megnyilatkozásaiban és cikkeiben nem találunk olyan teherbíró, új, a körülményekhez alkalmazkodó, lépést tartó világnézetet, mely a későbbi eseményeket roppanás nélkül állta volna. Már első cikkeiben is mintha ott derengene az a belső indokok, melyek a „visszavonáshoz” vezettek — s ez arra figyelmeztet, hogy a gondolati fejlődés belső ellentmondásainak elemzésével próbálkozzunk a további munka során.

Nem szabad túlértékelnünk Babits forradalom alatti megnyilatkozásait. Mindenben ott a fenntartás, a riadság árnyéka; ha erre is ügyelünk, máris kisebbnek látszik — nem azért, mert így akarjuk látni! — a kilengés amplitudója. Babits útja mindvégig a polgári demokráciáé, aki sohasem tudta az esetleges lojalitáson túl vállalni a lázadó tömegek útját, sem a diktatúrát, sem a Tanácsmagyarország további harcát. Mindez ugyan nem szépíti a *Magyar költő kilencszázitizenkilencben* álláspontját és gesztusát, de magyarázza, megmutatja gyökereit.

Világnézeti indokok

Ugyanakkor ne is becsüljük le Babits szerepét 18—19-ben, sőt 18—19 szerepét se Babits életében. Ha az imént arról beszéltünk, hogy világnézete nem bizonyult alkalmasnak új és forradalmi igék befogadására, — szólnunk kell arról is, hogy a forradalmi fejlődés helyesléséhez is egyszersmind világnézeti indítékok segítettek. Arra a küzdelemre célok itt, melyet Babits a háború második évétől az antiintellektuális és antiracionalista eszmék és erkölcsök ellen vívott. Ennek a harcnak három legfontosabb dokumentuma, az *Itália*, a *Veszedelmes világnézet*¹⁶ és a *Kant és az örök béke*.¹⁷

Mindhárom tanulmány lényegileg a háborús világnézetek fertőzeteire hívja fel a figyelmet, az ösztönkultusz burjánzására, egyfajta fatalisztikus cinizmusra, mely teljes beletörődést hirdet a világ sorsába.

Babits ezzel a gondolattal — hogy mennyire lehet beleavatkozni a világ sorába — sokat vívódott. Kant filozófiájából épp a *kategórikus imperatívusz* tanát utasította el, mert „a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, a militarista morál” filozófiai alátámasztása.¹⁸ Kantból egészen mást érzett közel magához: az értelem kritikusból az emberi rendezésben hívő gondolkodót népszerűsíti. Már jóval az *Örök béke* tanulmány megjelenése után, 1919. ápr. 28-án előadást tartott hasonló címmel a Társadalomtudományok Szabad Iskoláján. S ott a korábbi tanulmányban még csak körvonalazott gondolatot élesebben fogalmazza. — Kézrel írott előadásvázlat-töredékében arról beszél, hogy a legtöbb békegondolatban

„... az érzelmi színezet pesszimiztikus volt; pesszimiztikus még a legnagyobb modern pacifistánál, Tolsztojnál is, aki csupán a világ útjainak teljes megtagadásában, s egy őskeresztényi vallásos megújulásban látta az emberek közötti béke lehetőségét. Jól esik e kétségbeesett modern érzéssel szembefordulni s visszatérni a Kant józan optimizmusához”.¹⁹

A világ értelmes rendezése, a ráció szerepének érvényesülése persze inkább vágy, mint hit Babitsnál. A történelemben ő a véletlen játékát szemléli borzadva, véletlennek tartja a

^{16/17} B. M.: *Itália*. Ny. 1915 I. k. 639—646. E cikkben szerepel először a „veszedelmes világnézet” kifejezés. A *veszedelmes világnézet*. P. N. 1918. jan. 9. Az „Ezüstkor”-ban Babits 1917-es keltezéssel teszi közzé. Kezdősorainak fogalmazványa Bálint Aladár orvosnövendék 1917. XII. 27-i levelének hátlapján található: OSzK Analekta.

¹⁸ A *veszedelmes világnézet*. Ezüstkof. 84.

¹⁹ Kézirattöredék. OSzK. Analekta.

háború keletkezését is. „Én meg vagyok győződve — írja *A veszedelmes világnézetben* —, hogy a történelem logikátlan s úgynevezett *mélyebb* okai a világháborúnak, sincsenek.” Ugyanilyen véletlennek, a körülmények összjátékának tartotta az októberi polgári forradalmat, melyet — magyarázza *Az első pillanatban* — saját lendülete hajt, „s ha emberi kéz próbálja forgatni, elragadja azt a kezét a saját irányába, vagy letépi.”

Ily módon tehát hisz valamely objektív történelmi menetben, de olykor alig lát lehetőséget a szubjektív elem szerepére. S mégis, tudta, hogy például az antiintellektuális világnézetnek milyen befolyása volt a tömegek lefegyverzésében, elbutításában.

S ezért esik kísértésbe, hogy egy új filozófia körül tapogatózzék, hogy az értelem szavában keltsen hitet, hogy legalábbis a kultúrán keresztül egy egészséges szellem hatásán munkálkodjék. Számára a forradalom egyszerre csábító és visszataszító; sajátos ellentmondást érez benne, „mert rendet jelent a rendetlenségben, szervezettséget a szervezetbontásban”²⁰ — S bár nem áll előtte világosan, hogyan küzdhető le ez az ellentmondás, vonzódása egy új felvilágosodás munkájához nem tagadható.

Két érdekes, ismeretlen dokumentumát közlöm ennek a tapogatózásnak, keresésnek. Az első egy előadásának szövege az *Uj racionalizmus*ról. A kézírásos jegyzet az alábbi meghívó hátlapján olvasható:

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája Anker köz 2. II. em.

Budapesten, 1918. március 22.

Igen tisztelt Uram!

Megállapodásunk értelmében *Uj racionalizmus* című előadását március hó 27. napjának 7—8 órájára osztottuk be. Ennek szíves előjegyzését kérjük és vagyunk

kitűnő tisztelettel.
(olvashatatlan aláírás)

Csatolva tisztelet-jegy és program.

Az előadás ceruzával írt vázlata eléggé elmosódott, de néhány olvashatatlan szó, vagy egyelőre megfejtetlen jelt leszámítva, teljes szövegében a következő:

Az Uj racionalizmus előadás vázlata az 1918. márc. 22. meghívó hátlapján

Mielőtt rövid és rövidségéhez képest bizonyonnyal elég felszínen mozgó előadásomat megkezdeném ezen a sajtóságos címen: *az Új rac.*, egy őszinte vallomással tartozom Önöknek. Be kell vallanom, hogy ezúttal olyan dologról akarok beszélni, amiről semmit sem tudok. Vakmerőségemet talán némileg enyhíti az a körülmény, hogy nemcsak én nem tudok erről a dologról semmit, hanem más sem, senki a világon. Mert méltóztassék csak elgondolni mit jelent ez a cím: *Az új rac.* Racionalizmus (mint önök bizonyára jól tudják), az a világnézet, mely az észet teszi minden igazság és tudás alapjává, mértékévé, sőt bizonyos értelemben minden dolgok mintájává, minden ideál kritériumává, s a történetek birájává is.

Már most ha végigtekintünk Európa mai szellemi áramlatain, azt fogjuk látni, hogy az ilyenfajta világnézet manapság egyáltalában nem divat. Éppen az ellenkezője divat. A filozófia Kant óta kritizálja az észet, rámutat az igazság relativitására sőt szubjektivitására, rámutat pl. Bergsonnál az idő, a fejlődés irreversibilitására, matematikaellenességére. A művészet az ész által ellenőrizhetetlen ösztönélet hatalmát, primár voltát, dicsőségét hirdeti az értelem közömbösségét, sőt értéktelenségét. A természet-tudományok megmutatják, hogy eszünk csak hálót adhat és mind tökéletesebb segédeszköz a természet jelenségei közötti praktikus eligazodáson, de sohasem hatolhat bele a jelenségek mély értelmébe, sohasem szabhat meg nekik minden időre érvényes törvényeket, melyek többek legyenek ideiglenes hipotéziseknél. A filológia és a történet-tudományok beleoltották a kor világnézetébe a történelmi fejlődésnek, a vak ténynek, a meglevőnek a múlt hatalmának tiszteletét. Ehhez képest alakult át a morál is ész-

²⁰ Az első pillanatban i. h.

nélküli morállá, az oktan Tények és Parancsok moráljává, amelynek egyik végletében a mindenbe belenyugvó szkeptikus morál áll, mely azt mondja *Ez mindig így volt és m. i. i. l.* [mindig így is lesz].

: a világot nem lehet észsel kormányozni soha, — másik végletében a kategorikus imperatívus morálja, mely így szól: *Tedd és ne kérdezd miért.* Különösen figyelmeztetni kívánok e világnézet társadalmi konklúziójára, mely nem épít mint a létező hatalmakba való belenyugvás, a történeti alakulások és vak erők tisztelete, egyszerűen a reakció minden ténen, melynek az antiintellektualista filozófusok (sokszor talán tudtukon kívül) készítették és készítik talaját: az a társadalmi filozófia mely ismétlem azt mondja, *a világ úgysem lesz észszerű soha.* Minden újító forradalmi törekvés tulajdonképpen egy racionalisztikus világnézet eredménye, mely a tények világa helyett egyszerűbbet akar létesíteni, az észről veszi a mintát, bizik az ész erejében és értékében, nem ijed meg a vak múlt, a tények hatalmától. (Mint a XVIII. század, mely a francia forradalmat készítette elő, volt a legrac. század.)

Tulajdonképpen az egész előadás innen.

Minthogy tehát az egész mai világnézet mindenestül antiint. antirac., joggal lehet kérdezni mi az amit újra racionalizmusnak merhetünk egyáltalán nevezni? Így megérthetjük miért nem tudunk semmitsem az új racionalizmusról. 1. mert még nincs. Új racionalizmusnak a *mában* nincs, legfeljebb a *holnap*-ban lehet értelme. Legfeljebb azt gondolhatjuk, hogy jönni fog, jöhet vagy kívánatos egy új racionalizmus.

2. nem tudhatjuk, lesz-e? Ma még semmi sem vall erre.
3. Ha lesz, nem tudhatjuk, hogy milyen lesz,
4. mert belső ellenmondásai vannak, amiket meg kell oldani.

Valóban minden mai gondolkodásban mely némileg is hajlik racionális felé, megvan csirája vmely ellenmondásnak ... Lask.

A közölt előadásszöveg gondolatmenete főbbvonásaiban azonos *A veszedelmes világnézetével.* A két szöveg közötti eltérésen azonban épp ezért jól lemérhető annak a három hónapnak gondolatserkentő hatása, mely elválasztja őket. A korábbi cikkben Babits csupán a megújuló racionalizmus szükségességéről beszél — itt már konkrétabb lehetőségeit is latolgatja. A szabadabb előadásszövegben szabadabbra eresztett gondolatok csaponganak; sokkal érezhetőbb a jövőtvárás hangulata is.

A pedagógia szerepe

1918-ban, a polgári forradalom után, majd 1919-ben, a proletárdiktatúra idején Babits ennek a világnézeti harcnak gyakorlati formáit is igyekszik megtalálni — elsősorban a nevelésben és a pedagógiában. A ráció és az igazság hirdetésének, győzelmeinek lehetőségét látta meg egy nyúgeitől megszabadult oktatási rendszerben. Még a „visszavonásban” is így fejteti indokait, hogy miért foglalta el a „vörös katedrát”.

„Loyális akartam lenni ... a Forradalommal — mert még ott melegedett az együgyű poéta-szívekben, ott melegedett a lelkes ifjúságban, ott melegedett a 'nemzet lelkében' a virágos, vértelen októbervégi nap emléke, mely megszabadított a háborútól. S elgondoltam, mily forradalmi a Tudomány, mily forradalmi maga az Igazság, mely nem kérdezi a fönnálló hatalmat, nem tekint a megszentelt előítéletekre: hozza az újat, s önmagától omlik szét a régi: — erre gondoltam, és akkor ott egy szép megnyitó frázisban meghajtottam a 'Tudomány komoly zászlóját a Forradalom vörös lobogója előtt'.”²¹

Az igazság gyors győzelemre-segítésének programja ugyan szintén szertefoszlott Babitsban 19 után — de a forradalom hónapjaiban hitt benne. A következő dokumentum épp erről vall:

²¹ Magyar költő kilencszáztizenkilencben. i. h. 921.

I.

mi a feladat?

hamagy. tanítósnak a forradalmat *meg kell csinálni*;

Hogyan? Nem történt meg?

A forradalom megtörtént — de csak jelképileg. Hiába nyitják ki a börtönajtót, ha a rab nem veszi tudomásul, hogy nyitva van és nem akar kimenni.

Az igazi szabadság a lelkekben van.

A jelképi forradalom csak a börtönajtó megnyitása. Kinek a feladata végrehajtani a *valóságos* forradalmat és kivezetni a börtönből a lelkeket, amerre végre már szabad az útjuk?

Nekünk tanítóknak.

A forradalom alapkövét a magyar nép letette okt. 31-én.

De az alapköv letétével még nincs készen a ház, az csak egy hivatalos pátens az építésre.

Az igazi munka most kezdődik.

S ez a munka az iskolákban folyik sokkal inkább, mint bárhol másutt.

És mégis : azt lehetne mondani, hogy a forradalom nem rótt új munkát az iskola-ra, csak szabaddá tette a régi munkáját.

Az iskola abban a szerencsés helyzetben van természetes munkája összeesik a forradalom munkájával.

Forradalmi munka volt, már a forradalom előtt.

Mert forradalmi munka a nép felvilágosítása, oktatása, az igazság megmutatása.

Aki az igazságot ismerte, az csak forradalmár lehetett már akkor.

De az iskola forradalmi munkáját ezer módon feszélyezték, gátolták.

Az állam az iskolának színlag barátja, valóságban titkos ellenségének érezte az iskolát, s ellensége volt az iskola igazi, természetes céljának.

A forradalom visszaadta az iskola természetes jogait, de e jogokat egyszersmind kötelességekké emelte.

Az iskola, mondom, szerencsés helyzetben van : kötelességei összeesnek jogaival.

Tulajdonképpen csak egyes számot kellene használni, mert minden *egy gyökerű*

Ezért egy szóval kell megpróbálnom kifejezni.

Igazság

mély bölcsessége a magyar nyelvnek, hogy egy szóval hívja a *veritást* és *justitiát*

Az oktatás és nevelés összefüggése. (Ostobaság és gonoszság)

Hogy [utáná áthúzva : lehetett] hamisíthatik meg a kicsinyeknek adott igazság?

Mert nemcsak írás-olvasást adunk nekik, hanem főleg *beszéd és értelem gyakorlatot*.

Itt nem *lehetett* addig igazat adni. Most megnyiták a kapuk.

Kiirtani a háborús világnézetet. — (Az iskola vezekeljen bűneiért)

Bátorság és *szabadság* mint az igazság apja és leánya. De mégsem elég az igazság.

Minden igazság múltira és jelenre vonatkozik. Mi *jövőt* akarunk, újat, ami még nincs, alkotást, *munkát!*²²

A szöveget az eredeti szaggatott jegyzetszerűségéhez híven közöltem. Valószínűleg az 1918-as forradalom első napjaiban tarthatta ezt az előadást, tanárok előtt.

Babits és 18—19 oktáldsügye

Ekkor már tagja volt a Nemzeti Tanács közoktatásügyi szaktanácsának, 1918. november 25-én választották be. Egy hónappal később Benedek Marcell értesíti levélben, hogy elvállalta a középiskolások kulturális egyesülete tanári vezetését, ahol tiszteleti tagnak megválasztották Babits Mihályt is ; egyben felkéri arra, hogy a magyar irodalomról tartson előadást az egyesületben.

Feltehető az is, hogy mint e szervek tagja, tanácsát is kérték a kidolgozandó iskola-reformok kérdésében.²³ 1919. január 31-én Rozványi Vilmos az Alkotó művészek és Tudományos kutatók szövetségének nevében február 3-ra az Otthon körbe hívja Babits Mihályt az egyetemi autonómiáról tartandó megbeszélésre. 1919. február 3-án Somogyi Béla és Gönczi Jenő közoktatásügyi államtitkárok február hatodikára a minisztériumba kéri „a forradalmi

²² OSzK Analekta.

²³ Az iskolareformról I. dr. VÁROSSY GYULA nyilatkozatát. P. N. 1919. jan. 3.

népiskolai olvasókönyv szerkesztése ügyében". S nyomban a Közoktatásügyi népbiztosság megszervezése után, 1919. március 22-én a népbiztos és helyettese által vezetett értekezletre kap meghívót; majd 1919. április 12-én a népbiztosság propaganda osztályvezetője kéri tanácsát a tudományos és népszerű kiadványok ügyében. S ugyancsak a közoktatásügyi népbiztosság kéri el propaganda terjesztésre *Az örök béke* című előadását 1919. május 12-én. Régi ismerőse, egykori igazgatójának fia, ifj. Gaál Mózes mint gyakorló pedagógust és író, Babitsot is felszólítja új ifjúsági művek írására 1919. május 24-én. S természetesen, az egyetemi tanár véleményét is meghallgatják, amikor a 19-es tanév végén az egyetemi képzés új és rendezesebb kidolgozását kezdik el, június közepe táján.²⁴

Persze ez a dokumentáció fennmaradt meghívókon alapszik s nem mutatja Babits aktív részvételét — csupán arra bizonyos, hogy társadalmi aktivitásának lehetősége növekedett meg. Egyetlen fennmaradt kézirat vall arról, hogy fentebb közölt előadásán kívül, mint pedagógus is részt vett az új oktatási rendszer kialakításában. Ez is — Babits szokása szerint — a meghívóra odavetett széljegyzetből áll. Az értekezletet, amelyen Babits is felszólalt, 1919. július 22-ére hívták össze, „a tanárvizsgálati követelmények újabb szabályozása és a Középkolai Tanítóképző Főiskola tanmenetének megállapítása céljából”. Szűkebb tárgya a magyar nyelv és irodalom tanmenet és vizsgálati követelmények megbeszélése volt.

Babits feljegyzéséből az is valószínűnek látszik, hogy e tárgykörnek ő lehetett — talán egyik — referense: az is kiderül, hogy a tanmenetet, illetve vizsgakövetelményeket nem ő, hanem Beöthy Zsolt állíthatta össze, mert a szövegben ez áll:

„Félreértés elkerülése végett: *Ez nem az én tervem volt!* Ez Beöthy terve, melyet én csak pótoltam.” — Majd a meghívó hátlapján: — „Az a korszak, melynek történeti áttekintése az alapvizsgán szerepel, csak *példa*: hogy valami történetet izelítőbe is kapjanak. Egyébként a történet egészében a szakvizsgára marad; az alapvizsgáé az auktorok olvasása... Nem akarjuk elválasztani: az olvasás bő kommentárral történik; csak a rendszeres nagy irodalomtörténet fog egyelőre hiányzani, mely a kisebb írókra és művekre is kiterjeszkednék. Beöthy nagyon védi ezt.”²⁵

Egyébként Babits a hallgatók körében népszerű egyetemi tanár volt; kinevezésével régi becsvágya teljesült, s ő lelkiismeretes tanárként előadásai mellett szemináriumot is vezetett, a hallgatókkal pedig külön foglalkozott. Egyik hallgatója külön levélben köszöni meg 1919 májusában, hogy Babits bejelentette: fél órával többet ad a hallgatókkal való megbeszélésre.

A nyugatos irodalom megbecsülése

Nem véletlen egyébként, hogy Adyról tartotta szemináriumát.²⁶ Újabb indítékként hadd sorakoztassuk fel, hogy a forradalom mellé állásában ez is vezette: az irodalmi csoport, melynek tagjául vallotta magát, üldözött és a hatalom által mellőzött helyzetből mind a polgári, mind a proletárforradalom alatt megbecsült helyre került. Ady neve pedig zászlója lett a Nyugat-mozgalomnak s a forradalmaknak egyaránt.

Ady szemináriumának anyagát csupán egy közleményből ismerjük; nem autentikus szövegből, s talán ezért nem említi Sárkány Oszkár bibliográfiája, s Földessy Gyula *Ady érté-*

²⁴ Értesítések az OSzK. Analektájában.

²⁵ OSzK Analekta.

²⁶ B. M.-t 1919 májusában nevezték ki „egyetemi tanítónak”, mégpedig a „világirodalmi és modern magyar irodalmi tanszékre”.

²⁷ L. Babits emlékkönyv és Kelet Népe 1938.

kelése c. vitairata sem.²⁷ Egy részlete azonban gyorsírói jegyzetből az alábbi fejléccel jelent meg a *Vasárnapi Ujság* 1919. év 24. számában :

„Babits Mihály, a mint az egyetemen elfoglalta tanári székét, irodalom-elméleti előadásai mellett Ady-szemináriumot hirdetett, amelyen a hallgatók rendkívüli érdeklődése mellett tanár és tanítványok együtt fejtegetik Ady Endre költészetét. A szeminárium bevezető előadásairól *Jaulusz Ilonka* gyorsírói jegyzetet készített s ebből közöljük az alábbi részt, annak kijelentésével, hogy a közleménynek csak a gondolatai a Babitséi, a formáért nem őt illeti a felelősség.”

Itt most nem foglalkozhatunk Babits és Ady viszonyával, még avval sem, hogy mennyiben tér el, ennek az előadásnak Ady-értékelése Babits 1920-as *Tanulmány Adyról*-jától. Csupán egy gondolatra célzunk itt, mely Babitsra jellemző. Egyhelyütt ugyanis Ady próféta-voltáról beszél, s azt emeli ki, hogy a költőnél nem az számít, hogy beteljesül-e az, amit jövendő, belőle mindig inkább a „vágy beszél, nem a látás”, a prófétában a magatartás a lényeges, nem látomásának tartalma.

Ezt a gondolatmenetet olyan időben fejtegeti Babits, amikor sokak előtt úgy tetszik, hogy Ady álmai valóra váltak. Az előadás-kivonat — bár túlzott következtetéseket a szöveg nem hiteles volta miatt nem szabad levonnunk — egyetlen szóval sem tér ki Ady eszméinek aktualitására, inkább merő általánosságban annyit állapít meg, hogy Ady költészetének lényege a hit az emberi fajban. Ady proletárverseire egyetlen szűkszavú célzás esik épp az előbb ismertetett gondolatmenetbe illeszkedően : „A ‚Proletár fiú verse’ sem jövendőmondás, hanem az erő érzése. Érzzi az erőt, mely létrehozza a jövendőt.”

A kivonattól egyébként is érzik valami tartózkodás, ez a részlet — mint ahogy a levelezés sok más adata — arról árulkodik, hogy Babits a zseni elméletet fejtegette, és nem valamely aktuális tételt vagy eszmét.

Társadalmi tevékenység az írói közeletben

Szélesebb körű társadalmi tevékenységéről is leginkább 1919 májusáig—júniusáig tudunk. 1919. április hó huszonegyedikén még a Nyelvtudományi és irodalomtörténeti kutatók szövetségének alapító tagjai között találjuk, Asbóth Oszkár, Balassa József, Schmidt József és Simonyi Zsigmond társaságában. Májusban Barta Lajos közli vele levélben, hogy a Magyarországi Írók Szakszervezete az alakuló közgyűlésen a szakszervezet alelnökévé választotta.

Tagja volt az írói direktóriumnak is, melynek elnöke Osvát Ernő, tagjai Balázs Béla, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Szini Gyula voltak. A direktórium csak úgy hozhatott határozatokat, ha valamennyi tagja megjelenik az ülésen. Május vége felé Babits úgy látszik már el-elmaradozhatott az ülésekről, mert a fennmaradt meghívók egyre nyomatékosabban sürgetik. Egy alkalommal Balázs Béla táviratozik érte, másszor Laczkó Gézáne szólítja fel Komját Aladár megbízásából, kétszer is, hogy okvetlen jelenjen meg ; majd Komját saját kézírású, szűkszavú cédulája hívja Bíró Lajos Mártírok úti lakásán tartandó megbeszélésre.²⁸ De nyár felé már közel az idő, amikor

Babits megtagadja a proletárdiktatúrát

A *Szittál-e tassú mérgeket*, ezt az először a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* betéteként közölt verset Babits a későbbi verskötetek kiadásában júliusra keltezi ; ez azonban — bárki feltételezhetné — antidatálás is lehet. Van azonban Babitsnak megjelent verse, a *Szálló nap után*, 1919 júniusából,²⁹ mely — ha képes beszédben is — elvagyódást, csalódottságot, kiábrándulást tükröz.

²⁸ Meghívók, OSzK Analekta.

²⁹ VU 1919. jún. 8. 23. sz.

Ilyenkor, látod-e, hunyt lelkemre
 csókot nyom a nap,
 és menni (gondolom) oly jó lenne,
 amerre a nap
 csak menni (gondolom), egyre menni,
 napot nap után
 vonatra ugrani, nem pihenni,
 szálló nap után...

...
 s é csöpp szoba messze csöndes ország
 „a vágy fenekén :
 majd okosan itten megbu lelked
 „(szökött katona)
 és e szoba lesz majd szőnyeg-kerted,
 „párnák vadona.

A lélek, mint szökött katona, a gondolatban való bújdosás, megannyi jelképnek hat.

E vers vallomását azonban nem szabad elhamarkodottan értékelnünk. Egyrészt nem valószínű, hogy Babits a proletárdiktatúra idején írta. El kell fogadnunk a költő nyilatkozatát, mely szerint a *Szittál-e lassú mérgeket* az „egyetlen éneke a kopár diktatúra éneketlen idejéből” hiszen: — ha a *Szálló nap után*-t ezidőt írja, dokumentumként hivatkozott volna rá. A költemény háborúellenes hangulata azt a feltételezést engedi, hogy korábbi mű, melyet Babits ekkor fejezett be. A kéziratban az utolsó nyolc sor hat toldaléknak; hátlapján Babits vázlata olvasható a szabadversről és a prózaversről. Ezek a jegyzetek viszont egyetemi előadás-vázlatai lehetnek — így az látszik valószínűnek, hogy az előkerült kéziratot ekkor fejezte be s adta oda Schöpflinnek közlés céljából.

A közlés ténye azonban a tudatos Babitsnál arról árulkodik, hogy a verssel az adott pillanatban azonosította magát, tartalmát, mely a háború és erőszak ellen szól, érvényesnek érezte a diktatúrára is.

Mindezt csupán halvány feltételezésként említjük, semmiképpen sem komoly dokumentumául annak, hogy Babits, a proletárdiktatúra utolsó hónapjaiban ezzel a költeménnyel akár sokak számára is jelezte volna különállását, kiábrándulását. A csalódást és elfordulást csupán magánlevelek tanúsítják. Így egyik, édesanyjához írott levelében arról beszél, hogy ezek a rossz hónapok nem tarthatnak sokáig, hogy a türelem és várakozás állapotában van, s megnyugtatta családját, hogy ne aggódjanak, minden jobbra fordul.³⁰

Hogy nyilvános tanújelét álláspontja és gondolkodása változásának miért nem adta, arról Babits azt írta (*Magyar költő kilencszázötvenkilencben*): a fordulat nála a Tanácsköztársaság vége felé következett be. „Így éreztem már a Rémuralom utolsó havában, s vallottam hangos szóval, s vallottam volna hangos írásban is, ha engedtek volna írni akkor.”

Nem írhatta meg véleményét — ezt többször is hangsúlyozza a proletárforradalom bukása után. „A proletárdiktatúra hónapjai az irodalomban a némaság hónapjai voltak” — írta a *Nyugat* 1919 novemberi számában, *Az egyetlen verseskönyv* című cikkében. Ezt az érvet azonban Babits — hadd állapítsuk meg tárgyilagosan — nem csupán maga mentségéül használta. Amikor 1919 augusztusában Szabó Dezső a *Magyar Írók Szövetsége* nevében csatlakozásra szólítja fel ez ellenforradalmi csoportosuláshoz, levelet intéz hozzá, melynek tartalma, a következő volt:

„Az a világnézeti változás, mely Babits Mihálynak egy túnyomóan konzervatív írókból álló szövetséghez való csatlakozását indokoltá tenné, a proletárdiktatúra alatt következett be: azaz a sajtó elnyomatásának idején. Ennélfogva az író írásaiban nem állíthatott a közönség elé oly dokumentumokat, melyek e csatlakozást előkészítették és a világnézeti változás megértetésével természetesen és indokoltan mutat-

³⁰ OSzK levestár.

hatták volna. Mindaddig, míg ily dokumentumok a közönség előtt nincsenek, a csatlakozás tisztán politikai jellegű, konjunkturális cselekedetnek látszanék . . .³¹

Az idézet egy jegyzőkönyvből való, melyet Horvát Henrik és Szabó Lőrinc foglaltak szavakba és írtak alá, miután Babits épp a Szövetséghez való nem-csatlakozás nyomán Szabó Dezsővel feszült viszonyba került, sőt Szabó Dezső megfenyegette és politikai szankciók, rendőrségi eljárás megindítását helyezte kilátásba.

Ez a jegyzőkönyv is azt bizonyítja tehát, hogy Babits, mint többhelyütt írja, világnézeti változáson ment át a Tanácsköztársaság utolsó idejében; a forradalom kifejlődése alakította át gondolatait és álláspontját. Ennek az eszmei változásnak a lényegét pontosan fogalmazza meg Szabó Dezsőhöz írott levelében:

„Az én világnézetem a proletárdiktatúra alatt teljesen konzervatív irányba tolódott el. De úgy látszik a konzervativizmust nem egyformán értettük. A forradalmat az *eszközök* utáltatták meg velem; s ha a visszahatás ugyanoly eszközökkel dolgozik, akkor ez csak folytatása a forradalomnak. S az én konzervativizmusom nem jelentheti régi ideáljaim megtagadását. A főcél a béke és boldogság; erre kétségtelenül rossz út a forradalom, melyben a nemzet önmagát öli meg; de nem kevésbé rossz út az, ha nemzetek és fajok egymást ölik. Az igazi hazafiság az, mely a maga nemzetét, faját belül erősíti: de nem az, mely idegen nemzeteket, fajokat kifelé támad. Az igazi hazafiság a kulturális, nem a politikai. Ebben ma sem tagadhatom régibb álláspontomat — bár ma a magyarság e szomorú napjaiban kétségtelenül más oldalát hangsúlyoznám mondanivalómnak.”³²

Ez a gondolat egyébként a magva híres tanulmányának: *Magyar költő kilencszáz-tizenkilenc*-ben. Ezzel most érdemben nem foglalkozhatunk, de jegyezzünk meg annyit, hogy a tanulmány, a *vita és vallomás*, annyiban különbözik a Szabó Dezsőhöz intézett levélről gondolatilag, hogy valóban más oldalát hangsúlyozza a mondanivalónak; — az idézett levél inkább és élesen az „ellenforradalmi diktatúra” felé vág, a vitának azt a részét emeli ki (nem véletlen, hogy a levelet Szabó Dezső dühtől tájékozva tépte el) — míg a Nyugatban közölt tanulmány a proletárdiktatúra eszmerendszerével való vitát helyezi élesebb reflektorfénybe.

Később Babits érezte is, hogy a „vitában” a hangsúly eltolódott, hogy egyoldalúvá lett, igaztalanúvá. Sokat nyugtalanította, hogy nem volt élesebb és keményebb az ellenforradalommal szemben. S amikor a *Magyar költő kilencszáz-tizenkilenc*-ben ismét közli *Élet és Irodalom* című kötetében, a következő jegyzetet fűzi hozzá:

„Ma már inkább csak adalék a magyar irodalom és politika különös, sokszor ferde viszonyának megismeréséhez. A kommün bukását követő első hetekben írtam, az átélte események és izgalmak közvetlen hatása alatt, s ez magyarázza hangjában és tartalmában azt, ami ma már talán indokolatlannak látszhatik. Bizonyos, hogy már néhány hónap múlva sokban másképp írtam volna meg . . .”³³

S hogy ez a „másképp” mire vonatkozik, azt két legutóbb előkerült bizonyíték — mindkettő Basch Lóránt leleménye — érdekesen mutatja. Babits két fogalmazványt is készített a *Magyar költő kilencszáz-tizenkilenc*-ben újraközléséhez. Akkor még úgy tervezte, hogy az *Élet és Irodalom* kötet független előhangjaként jelenne meg a tanulmány. A jegyzet így hangzik:

„E kötet elé küldök egy régi cikket sokszavú heroldnak. Szomorú csalódások, nehéz visszahatás heroldja volt: ma bizonyosan másként beszélne. Mindegy, becsületesen beszélt akkor is s becsületes szó ma sem lesz tán a sötétség szava — akármilyen sötétség van köröskörül. Eredj hát szegény felemás heroldom.”³⁴

³¹ OSzK Analekta. HORVÁT HENRIK és SZABÓ LŐRINC jegyzőkönyve.

³² Ua. i. h.

³³ B. M.: *Élet és Irodalom*. Athenaeum 1929. 193.

³⁴ OSzK Analekta.

A dokumentumból világos, hogy Babits nem szerette volna, ha tanulmányát, melyet egy zaklatott idegállapot sokban igazságtalan s pillanatnyi hangulatot tükröző írásának tartott, holmi alpári antikommunista pamfletnek használnák fel azok, akiket a sötétség képviselőinek tartott. Erre vall a másik fogalmazvány-variáció is, még nyilvánvalóbban és leplezetlenül:

„Ezt a cikket még 1919 augusztusában írtam a Nyugat számára keserves évek lírájának szomorú heroldja ez. Felemás ruhában jön, mint a régi heroldok. Lehet, hogy ma másik színével szeretne világ felé fordulni, mint akkor. Lehet, hogy ma más nyelvet használna: talán keményebbet a *maiak* ellen . . . de minek harcolni? Ami halandó, meg fog halni úgyis s csak a lelkek igaz lírája méltó, hogy még éljen.”

„Szomorú csalódás”, „nehéz visszahatás”, „felemás herold” — olyan szóképek ezek, melyek arra mutatnak, hogy Babits — ha a maga világnézeti változását őszintének és jogosnak is hitte, a módot és hangot, ahogy ennek először kifejezést adott, megbánta.

E dokumentumokat azért közöltük, hogy most már megközelítőleg világos képünk legyen Babits útjáról a forradalmak alatt. A költő a háború végét remélte az októberi forradalomtól — s a béke és függetlenség, a kultúra szabadságának biztosítékát a proletárforradalomtól. A polgári forradalom után a Tanácsköztársaság mellé állt, őszintén, illúziókat táplálva, némi aggállal ugyan, de bizakodással. A diktatúra eszközeit — de mondhatjuk, lényegét is, az osztályharcot, s a proletariátus kemény elnyomó hatalmát — nem tudta vállalni. Kiábrándult tehát: a Tanácsköztársaságból, vagy inkább azokból az illúziókból, melyeket az új renddel kapcsolatban táplált.

A hangsúlyt arra helyezzük, hogy ez a kiábrándulás párhuzamosan haladt az eseményekkel; tényként fogadjuk el, mert semmilyen dokumentum nem cáfolja azt a vallomást, hogy a proletárforradalom utolsó hónapjában nagy világnézeti változáson ment át, s ez a változás a konzervativizmus irányába történt.

Egyetlen adat látszik eddig az imént fogalmazott feltételezéseket cáfolni. Nemrégiben Tolnai Gábor tette közzé Babits Mihály egyik ismeretlen versét, melyet a költő állítólag a proletárforradalom végső idejében írt. Tolnai szerint „Babits Mihály a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban írta a költeményt . . . A vers utolsó két szakasza egészében arról tanúskodik, hogy ha nem bukik el a Tanácsköztársaság, Babits Mihály is eljuthatott volna a szocializmus, a marxizmus igazságához”.³⁵

A versről azonban valószínűnek látszik, hogy jóval korábbi keletű. József Farkas feltételezése szerint a Tanácsköztársaság első napjaiban keletkezhetett.³⁶ Az orosz—magyar barátságra történő célzás

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar,
ki több szégyenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz és újra fiatal!

— némiképp összecseng Tóth Árpád *Uj Isten* c. versének hasonló allúzióival — s a kortörténeti dokumentumok, melyeket József Farkas sorakoztat, azt bizonyítják, hogy az orosz—magyar szövetség hangulata ez időben hatott a legerősebben.

A vörös postára való célzás a versben ismét arra enged következtetni, hogy az átalakulás első ideje, a Tanácsköztársaság szervezése sugallta Babits töredékét.

Negatív érv ugyan, de megemlítendő: Tolnai Gábor feltételezését mindezzel szemben nem támogatja semmilyen dokumentum — így hinnünk kell a költőnek, hogy egyetlen éneke

³⁵ TOLNAI GÁBOR: Babits Mihály ismeretlen verse a Tanácsköztársaság utolsó napjaiból. Szabad Nép. 1956. aug. 5.

³⁶ JÓZSEF FARKAS: A „Büszke tettek ideje”. Kortárs. 1958. 659.

született a proletárforradalom utolsó napjaiban. Amikor Tolnai Gábor eredeteti a verset — Babitsban már a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* mondanivalója érett.

Babits sohasem volt messzebb a proletárdiktatúrától és a marxizmutól, mint abban az időben, amikor állítólag ez az ismeretlen verse keletkezett.

Adalékaimban is csupán az szerettem volna megmutatni, hogy Babits, bár a Tanácsköztársaság megbecsülte, költői és szellemi rangját elismerte — nemcsak a proletárforradalom bukása után fordult szembe gondolatilag és eszmeileg a munkásosztály diktatúrájával, hanem már a 19-es forradalom kiteljesedő szakaszában, az utolsó hónapokban. Már ekkor érett benne a kívülállásnak, a szellemi visszahúzódnak az az elve, mely a huszas években jellemezte költői és emberi profilját. A *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* c. írásában sem egy forradalmár jellemzés „önbírálatát” kell látnunk, hanem a polgár vallomását, aki polgári álláspontjáról nemigen tért le, s a proletárdiktatúrában sohasem ment túl elvileg egyfajta lojalitáson Tanácsmagyarország iránt.

Ez adalékoknak dokumentumokkal alátámasztott álláspontja tehát messzemenően azonos Sőtér István tételével, aki Babits hetvenötödik születésnapján tartott ünnepi emlékezésében kijelentette: „A legújabb irodalomtörténeti értékelés joggal mutat rá arra, hogy Babits 1919 után sem „visszakozott” — mert nem volt *mitől* visszakoznia. Az ő rokonszenve a Tanácsköztársaság iránt legfeljebb valamiféle elfogulatlan érdeklődés, melyet egyhamar megriaszt a forradalmi harc vére és sara.”³⁷

Tehát: voltaképp egy magvában polgári álláspontnak volt szükségszerű következménye az a morális konfliktus, és konzervativizmus felé tolódas, melybe Babits került emlékezetes, és nem szépíthető „visszavonásával”. S itt már igazat adhatunk Tolnai Gábornak: Babits útja a Tanácsköztársasággal való szembeforduláshoz vezetett: „ez azonban nem lehet ok arra, hogy egyoldalúan csak Babits életművének gyengeségeiről, elbizonytalánosságairól, fogyatékoságairól beszéljünk. Elemezzük végre sokoldalúan, teljes képre törekedve életművét, nagyságát ugyanúgy, mint gyengeségeit, ellentmondásait.”³⁸

T. Ungvári :

CONTRIBUTIONS TO MIHÁLY BABITS'S DESCRIPTION OF CAREER (1918—19)

On the basis of Mihály Babits's articles published and left in manuscript, of his draughts and of his letters, the author discloses the enthusiasm with which the poet welcomed and received the bourgeois revolution of October 1918: with propaganda-articles he promoted the victory of this revolution, he joined with great zeal the social movements of the period. His connections with the proletarian revolution were, however, only of a loyal nature and — although the Hungarian Soviet Republic appointed him university professor and he held regular courses of lectures further he took part in the literary and pedagogic public life; by the end of the proletarian dictatorship he took fright at the sanguinary events and a shift in his world-view in the conservative direction took place. This change of his views necessarily followed from the bourgeois standpoint of Mihály Babits. Numerous hitherto unknown notes, draughts, texts for lectures are published the first time in the article, thus Babits's lectures on „New rationalism” and on the tasks of members of the teaching profession after the October Revolution. It is not the intention of the author to elaborate the whole material of the subject discussed, he only wishes to contribute by a description of Babits's career in the given period.

³⁷ SÖTÉR ISTVÁN : Babits Mihály. Kortárs. 1959. jan. 69.

³⁸ TOLNAI GÁBOR i. m.